D.

Výzkum hradů, hrádků, tvrzí

Pražský Vyšehrad v 15. století

FRANTIŠEK KAŠIČKA — BOŘIVOJ NECHVÁTAL

K sestavení co nejpřesnějšího a nejpřesvědčivějšího obrazu stavebního vývoje historické lokality je předem mimo jiné — zapotřebí všestranné kritické zhodnocení mezních situací a jejích důsledků. Takovou mezní situaci přinesla do dějin pražského Vyšehradu bezesporu husitská revoluce, po níž se radikálně mění sociální, politická i architektonická tvář hradiště. Aby bylo možno tuto změnu postihnout v plné šíři, nutno úvodem stručně nastínit stav Vyšehradu bezprostředně v době předhusitské, kdy po završení mohutné karlovské přestavby (Kašička-Nechvátal, 1979, 103—125), začíná se tento významný a reprezentační pražský soubor, stejně jako hrad Pražský postupně odsouvat z bezprostředního zájmu posledního panovníka, sídlícího nyní uprostřed městského dění v novém královském dvoře u dnešní Prašné brány.

Palácové budovy na Vyšehradě obývá purkrabí, v prostoru královského dvorce je patrně udržována menší hradní posádka. Veškerou ostatní plochu obsadila zařízení a domy vyšehradské kapituly. Je to především vlastní kapitulní okrsek, oddělený příkopem od královského dvorce, jemuž dominuje více než 100 m dlouhý monumentální svatopetrský soubor (Kašička-Nechvátal, 1977, 283 n.) a jehož dostavba se počátkem 15. století poněkud zvolnila. Navazující bloky až k průjezdné cestě mezi branami zavíraly kanovnické domy, které měly spíše podobu dvorců s obytným jádrem, hospodářskými objekty a obydlími pomocného služebního personálu. Výraznější podobu mohla mít proboštova rezidence, blíže podolské branky se uvádí budova školy (Vacek 1914, 260), při nepravidelném rozšíření prostoru na cestě, poblíž kostelíka sv. Jana Stětí a rotundy sv. Martina předpokládáme dům proboštského rychtáře s krčmou a případně menší stavení a dílny hradních střelců a hlídačů brány (Vacek 1914, 197). Celek objímaly hradby s ochozy a cimbuřím, rytmizované čtverhrannými věžemi. Obě hlavní brány měly zřejmě příbuznou půdorysnou formu s průjezdem mezi dvěma hranolovými bloky.

Zhruba v této podobě byl Vyšehrad 2. listopadu 1420 svědkem odchodu královské hradní posádky se zbytky kapitulního personálu a uprchlíků Táborskou branou po vítězné bitvě husitů na Pankrácké pláni. Současně — druhou branou od města — valily se na Vyšehrad davy pražského lidu, které začaly plenit opuštěné dvorce, kostely a objekty královského okrsku a odvážet cenný majetek. Vzápětí se začala bourat i hradba směrem k městu, aby nemohla být v budoucnu strategicky využita nepřítelem. V zásadě se však nelze ztotožnit se závěry starší literatury (Nechvátal 1976, 113 n.), která vycházela z tendenčních kronikářských zápisů, že po zásahu pražského lidu zůstal Vyšehrad na dlouhá léta téměř celý pobořen a opuštěn.

Odporují tomu nejen dílčí historické zprávy, ale především logická potřeba kontrolovat hlavní přístup do města od jihu a hájit strategickou polohu revolučního města. Nedlouho po vpádu Pražanů začala být zřejmě situace kontro-

Obr. 1. Předpokládané schéma osídlení města Vyšehradu v 15. století: I. Podvyšehradí s kostelem sv. Alžběty, II. Město hory Vyšehradu se sídlem purkrabího (1), s okrskem kostela sv. Petra a Pavla (2) a tržištěm (3).

lována natolik, že z vyšehradského kapitulního chrámu mohl být v roce 1423 vypraven opakovaný důstojný pohřeb krále Václava IV. (Nechvátal 1976, 116). Předpokládáme, že chrám byl pro tento účel provisorně upraven, oddělením východní poloviny se zbytkem staré basiliky a rozestavěným gotickým chorem. Na následujících více než 15 let byly pak ponechány svému osudu opuštěné kapitulní objekty podél severní chrámové fronty.

Vyšehradská „curia regis" byla i po získání Vyšehradu spojenou pražskou obcí nadále považována za královský majetek a do jejího celku nebylo po drancování v listopadu 1420 již nijak více násilně zasahováno (Janáček 1964. 176). Předhusitského purkrabího Jana Řitku vystřídal bezprostředně již v roce 1423 Hlaváč z Deštnice (Archiv český VI, 473), pro kterého byla tehdy před tím asi upravena palácová budova, obsažená v objektu dnešního Slavoje Vyšehrad. Přítomnost královského purkrabího vyžadovala existenci dalších úředníků a personálu, menší posádky a příslušného hospodářského zázemí. Tato okolnost vylučuje představu královského okrsku po roce 1420 jako totální zříceniny, jak nám ji zachycují renesanční grafické pohledy z doby o 140—180 let mladší. Stav na těchto prospektech nutno tedy přisoudit až pozdějšímu trvalejšímu nezájmu o tento královský majetek, vrcholícímu až prvními Habsburky v 16. století. Až do doby Vladislavské se ostatně větší péče nevěnovala ani Pražskému hradu. V souvislosti s opuštěním myšlenky — podmíněné spíše nedostatkem prostředků — na dokončení stavby kapitulního chrámu v původně

Obr. 2. Výsek z dřevorytu J. Kozla a M. Petrle z Annaberku z roku 1562 – detail vyšehradského hradiště a Podvyšehradí.

Obr. 3. Výsek z nástěnné malby z Prahy 2 – Vyšehradská ulice čp. 448 zachycující část královského paláce na Vyšehradě (?).

zamýšleném rozsahu, zaniká v pohusitské době spojovací románský most mezi kurií a kapitulou a příkop se začíná v 15. století využívat jako pohřebiště.

Pustošení Vyšehradu v roce 1420 patrně bez většího zásahu odolala i rychta s krčmou. Vedle rychtáře připomínají písemné prameny v pohusitské době na Vyšehradě střelce, který měl domek s dílnou a zahrádkou vpravo při Táborské bráně, dále tu měl zřejmě mimo jiné dům vedle dnes dosud nenalezeného kostelíka sv. Klimenta novoměstský měšťan Vaněk (Vacek 1914, 259).

Z větší míry však zůstávají po určitý čas vyšehradské kapitulní dvorce opuštěny, novoměstští se zatím zdržovali použít území k rozsáhlejšímu novému osídlování, protože bylo nadále považováno za majetek královské komory (Janáček 1964, 176 n.). Teprve po návratu některých členů kapituly v roce 1437 zpět na Vyšehrad dochází k dílčím úpravám části bývalého majetku (Vacek 1914, 261 n.).

Na rozdíl od dočasného nezájmu královské komory o výraznější znovuosídlení vyšehradského prostoru, byly jak se zdá vyšehradské hradby nadále přiměřeně udržovány. Organizovaným zásahem byly pouze zbořeny úseky hradeb směrem k Novému městu. Jednalo se zhruba o 300 m dlouhý díl mezi věží nad dnešní vyšehradskou radnicí a hradbou, která přetínala Nuselské údolí a připojovala se k vyšehradské fortifikaci asi 50 m severně od kostelíka sv. Jana Stětí. Ani tato akce však nebyla provedena důsledně, nadále se v pramenech uvádí věž v místech při hrotu dnešního severního bastionu, tzv. Rackova věž nad dnešní Přemyslovkou a především Jeruzalémská brána uzavírající průjezd Vyšehradem proti Podvyšehradí (Archiv města Prahy, 2082, fol. A 10). Byly tu zřejmě strženy jen některé úseky mezi věžemi a jejich materiál využit k poválečné obnově osady pod hradem se špitálním kostelem Pokory P. Marie, který byl při obléhání Vyšehradu v roce 1420 poškozen (Kašička-Nechvátal 1973, 193 n.).

Urychlení procesu změny sociální struktury Vyšehradu a jeho významného postavení v rámci Prahy po husitské revoluci znamenal nástup Jiřího z Poděbrad, který se svým vojskem v roce 1448 vnikl údolím Botiče do Prahy a dal se zde prohlásit zemským správcem. Nový vyšehradský purkrabí Zajímač podnikl později v pražských městech náborovou akci na dosídlení hradiště, na jejímž konci vzniká nad Prahou město hory Vyšehradu, existující zhruba 200 následujících let. Samotné pojmenování nového města připomíná dosud živou husitskou tradici. Nebudeme se na tomto místě zabývat usilovným zápasem obyvatel (Janáček 1964, 176 n.) posledního historického města na půdě Pražské památkové reservace o získání plnoprávného postavení svobodných měšťanů, způsobem jejich samosprávy o obsahem nového obecního řádu.

Osou a současně těžištěm nové měšťanské zástavby byla cesta od Táborské brány do Podvyšehradí, na jejíž trase se zformovalo určitěji tržiště, vymezené isolovanými domky na rozparcelovaných městištích někdejších okrajových kapitulních dvorců, ploty a zídkami zahrad a hřbitůvků před kostelem Stětí sv. Jana, jehož nová funkce v novém městečku není dosud jednoznačně vysvětlena. Tato poslední středověká kolonisační zástavba na území Prahy neměla stanovenou určitou urbanistickou kostru, jednalo se spíše o rostlé zahuštění struktury, dané předhusitským vývojem. Nové domky sestupovaly podél cesty do Podvyšehradí, kde opět plynule navázaly na dodnes přetrvávající rozvrh raněfeudálního podhradního tržiště.

Stavební podoba nových domků nebyla zpočátku asi nijak zvlášť architektonicky bohatá, ještě na renesančních prospektech převažují zde přízemní domky s hrázděnými štíty. Tato okolnost je dána tím, že noví osídlenci byli zčásti chudší zemědělci, řemeslníci a nádeníci (Janáček 1964, 176 n.). Honosnější budovu nového městečka tvořila asi zejména radnice, situovaná uprostřed

tržiště poblíž tehdy nepoužívané rotundy sv. Martina. Ani tady si zatím nejsme jisti, zdali se jednalo o novostavbu, pokud si ji městečko mohlo dovolit, nebo o adaptaci starší rychty nebo nějakého kapitulního objektu. Nová měšťanská výstavba na Vyšehradské hoře zdrobněla a rozmělnila měřítko bývalého královského hradu, kterému nyní jednoznačně a výrazně dominovala monumentální stavba předhusitské Táborské brány, zv. Špička, korunovaná devíti štíhlými věžičkami.

Všestranné studium podoby Vyšehradu v době pohusitské — poslední historické podoby před vznikem dnešní barokní citadely — umožňuje blíže prokreslit i zaniklé starší stavební fáze a přináší nové podněty pro plánování postupu a směru systematického archeologického a stavebně historického průzkumu této Národní kulturní památky.

Literatura

Janáček J., 1964: Vyprávění o Vyšehradu. Praha.

Kašička F.,—Nechvátal B., 1973: Vyšehradské podhradí s bývalým kostelem sv. Alžběty — Das Vyšehrader Suburbium mit der ehemaligen St. Elisabetkirche, PP, 193—205.

— 1976: Příspěvek archeologie k poznání zaniklého Vyšehradu (bazilika sv. Petra a Pavla) — Ein Beitrag aus dem Fachbereich der Archäologie zur Kenntniss des antschwundenen Vyšehrad, PP 583—592.

— 1979: Vyšehrad a Karel IV. — Der Vyšehrad und Karl IV., Staletá Praha IX., 103—125.

Nechvátal B., 1974: K stavebně historickému vývoji baziliky sv. Petra a Pavla na Vyšehradě — Ein Beitrag zur Baugeschichte der Basilika st. Peter und Paul auf dem Vyšehrad, Umění XXII, 113—138.

— 1975: Archeologický výzkum Vyšehradu v letech 1971—1973 — Die archäologische Ausgrabung auf dem Vyšehrad in den Jahren 1971—1973, AR XXVII, 159—177, 234—237.

— 1976: Vyšehrad, ed. Odeon, Praha.

Ruffer, V.: 1861: Historie Vyšehradská. Praha.

Vacek Fr., 1914: Náš Vyšehrad v letech 1420—1529, Nový Obzor IV., měsíčník pro literaturu a umění, Olomouc, 195—197, 258—270, 323—329, 389—394.

— 1916: Královský Vyšehrad v 15. a 16. století, Sborník historického kroužku XVII, č. 3, 113—132, 161—177.

Vavřinec z Březové, 1954: Husitská kronika, ed. F. Heřmanský, Praha.

Zusammenfassung

Die Prager Burg Vyšehrad im 15. Jahrhundert

Um das Entwicklungsbild einer historischen Stätte festzuhalten, hat man die Grenzsituationen ihrer Entwicklung kritisch zu werten. Eine solche Grenzsituation der Prager Burg Vyšehrad stellte zweifellos die hussitische Revolution vor, in deren Zuge sich auch die soziale, politische und architektonische Gestalt dieser Burg radikal geändert hat. Bereits gegen Ende der vorhussitischen Epoche, nach Beendigung der umfangreichen Umbauten aus der Zeit Karls IV. (Kašička—Nechvátal 1979, 103—125), beginnt das Interesse des Herrschers für die Burg zu schwinden, der ja nun inmitten der Stadt am neuen Königshof bei dem heutigen Pulverturm residierte.

Die Palastgebäude am Vyšehrad bewohnte der Burggraf, die sonstigen Objekte und Einrichtungen dienten dem Vyšehrader Domkapitel. Der Kapitularbezirk war

vom Königshof durch einen Graben getrennt und wurde von dem mehr als 100 m langen, monumentalen Baukomplex der St.-Peter-und-Paul-Basilika beherrscht (Kašička—Nechvátal 1977, 283 f.). Die Residenz des Probstes war markanter profiliert; in der Nähe des Tors nach Podolí wird ein Schulgebäude angeführt, bei der kleinen Kirche des hl. Johannes und der St.-Martin-Rotunde setzt man das Haus des Probsteivogtes mit einer Schenke voraus. Auch gab es hier kleinere Bauten und Werkstätten der Burgschützen und Torhüter. Den ganzen Baukomplex umgaben von vierkantigen Türmen rhytmisierte Wälle mit Wehrgängen und Zinnenwerk. Die beiden Haupttore besaßen offenbar ähnliche Grundrisse mit einer Durchfahrt zwischen zwei prismatischen Blöcken.

Trotzdem die Burg Vyšehrad am 2. November 1420 während der Hussitenstürme beschädigt wurde und man die Befestigungen gegen die Neustadt zu schleifte, um dem Feind auch in Zukunft keine strategischen Vorteile zu bieten, kann man mit der Ansicht der älteren Literatur nicht übereinstimmen, der Vyšehrad sei nach dem Angriff des Prager Volkes lange Jahre verwüstet und verlassen geblieben (Nechvátal 1976, 113 f.). Im Jahr 1423 ging von der Vyšehrader Kapitelkirche die wiederholte Bestattung König Václavs IV., des Sohnes von Karls IV., aus; die „curia regis" dieser Burg galt auch nach ihrer Eroberung in der vereinigten Prager Gemeinde als königliches Eigentum und man hat nach der Brandschatzung und Plünderung des Jahres 1420 schon nicht mehr in diesen Komplex gewaltsam eingegriffen. Erst nach der Wiederkehr einiger Mitglieder des Domkapitels im Jahr 1437 kam es auf dem Vyšehrad zu Teilberichtigungen des ehemaligen Besitzes (Vacek 1914, 259). Die Wälle wurden auch weiterhin angemessen instandgehalten und nur ihre Abschnitte in der Richtung gegen die Neustadt blieben zerstört. Es handelte sich um den etwa 300 m langen Abschnitt zwischen dem Turm über dem heutigen Vyšehrader Rathaus und der Befestigung, die das Tal von Nusle schnitt und sich an die Befestigung des Vyšehrad rund 50 m nördlich vom St.-Johann-Kirchlein anschloß. Offenbar waren hier nur manche Abschnitte zwischen den Türmen abgerissen worden und man verwendete ihr Material zur Nachkriegserneuerung der Vorburgsiedlung mit der Spitalkirche der demütigen Jungfrau Maria, die bei der Belagerung im Jahr 1420 beschädigt wurde.

Eine Beschleunigung der Änderungen der Sozialstruktur des Vyšehrad und seiner wichtigen Stellung im Rahmen der Stadt Prag nach der hussitischen Revolution brachte der Antritt König Georgs von Poděbrady, der mit seinem Heer im Jahr 1448 durch das Botič-Tal unter dem Vyšehrad in Prag eindrang und sich hier zum Landesverweser ausrufen ließ. Der neue Burggraf Zajímač unternahm in den Prager Städten eine Werbeaktion zum Zwecke der Nachbesiedlung des Burggeländes (Janáček 1964, 176 f.), die zur Entstehung der Stadt Hory Vyšehradu über Prag führte. Die Achse dieser neuen bürgerlichen Verbauung war der Weg vom Tor Táborská brána in das Vorburggelände des Vyšehrad, an dessen Trasse eine Markstätte bestimmtere Formen annahm, die von isolierten, auf Parzellen der einstigen peripheren Kapitularhöfe errichteten Häuschen begrenzt wurde.

Verzeichnis der Abbildungen

Abb. 1. Vorausgesetztes Besiedlungsschema der Stadt Vyšehrad im 15. Jahrhundert: I. Vorgelände mit der St.-Elisabeth-Kirche, II. Stadt des Berges Vyšehrad mit dem Sitz des Burggrafen (1), dem Bezirk der St.-Peter-und-Paul-Kirche (2) und dem Marktplatz (3).

Abb. 2. Ausschnitt aus einem Holzschnitt des J. Kozel und M. Petrle von Annaberg aus dem Jahr 1562 — Detail der Vyšehrader Burgstätte und ihres Vorgeländes Podvyšehradí.

Abb. 3. Auschnitt aus einem Wandbild aus Prag 2, Vyšehradská ulice, Konskriptionsnummer 448 mit einem Teil des Königspalastes auf dem Vyšehrad (?).